

Ευάγγελος Γ. Αυδίκος

*Ν. Γ. Πολίτης: το ταξίδι ενός «τρελοβάπορου»
στη σκέψη των επιγόνων του*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Ο Ν. Γ. Πολίτης πέθανε στις 12 Ιανουαρίου 1921 *εκ σπηθάγχης, ην επέ-
τεινεν η μέχρι της τελευταίας του βίου στιγμής αδιάκοπος αυτού
εργασία*¹, σύμφωνα με το μνημόσυνο άρθρο του Στίλπ. Κυριακίδη στον Ζ' τόμο
του περιοδικού Λαογραφία το 1923.

Αυτός ο τόμος ξεκινάει με το ακόλουθο ποίημα του Γ. Δροσίνη, στενότα-
του συνεργάτη του Πολίτη, όπως είναι γνωστό, στο περιοδικό *Εστία*²:

*Ξεπλανημένοι απ' τα καμπήσια πλάτια
σε σμίξαμε. – Η αντρίκια σου μορφή
τα δυο βαθιά, μεγάλα, μαύρα μάτια,
γεμάτα κάποια δύναμη κρυφή*

*μας έσυραν στ' άγνωστα μονοπάτια,
που ανέβαινες, θωρώντας στην κορφή
με πόθο των Νεράιδων τα παλάτια. –
Σε σμίξαμε σα νιώτεροι αδερφοί.*

*Μάγος, προφήτης, οδηγός μας – όμως
απ' τη ζωή μακρύτερος ο δρόμος
κι' άξαφνα στάθηκαν μισοδρομής.*

*Τιμή και δόξα πως ο πρώτος ήσουν!
Ακολουθώντας άλλοι θα πατήσουν,
όπου δε φτάσαμε μαζί σου εμείς.*

Θα μπορούσε ίσως κανείς να χαρακτηρίσει υπερβολικούς τους χαρακτη-

1. Στίλπων Π. Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *Λαογραφία* Ζ' (1923), σ. κστ'.

2. *Όπ.*, σ. ε'.

ρισμούς (μάγος, προφήτης, οδηγός), που απευθύνει ο Γ. Δροσίνης στον εκλιπόντα συνοδοιπόρο του. Ωστόσο, γράφτηκαν οι στίχοι τον Οκτώβριο του 1923, δυόμισι δηλαδή χρόνια μετά τον θάνατο του Ν. Πολίτη, γεγονός που απομειώνει στο ελάχιστο τη συναισθηματική φόρτιση. Πρόκειται για επεξεργασία της εμπειρίας του από το μέτρημα της δίχρονης απουσίας του.

Διαπιστώνει ο Δροσίνης με ποιητικό τρόπο ότι ο Ν. Πολίτης δεν ήταν απλά και μόνο ένας επιστήμονας, που ασχολήθηκε με τις εμμονές του, αλλά επρόκειτο για έναν διανοούμενο, που οραματιζόταν, ενέπνεε και καθοδηγούσε τους άλλους. Είναι ο πρώτος, ο καινοτόμος, αυτός που άνοιξε τον δρόμο. Παρατηρεί πως άφησε στον δρόμο τον στόχο, που θα τον πατήσουν οι κατοπινοί.

Ο Γ. Δροσίνης δεν μας εξηγεί ποιος είναι ο δρόμος. Ωστόσο, υπογραμμίζει σωστά ότι ο Ν. Πολίτης στάθηκε μισοδρομής όσον αφορά τη βιολογική του ύπαρξη. Το έργο του, όμως, ταξίδεψε στον 20ό αιώνα εμπνέοντας τον σεβασμό, επιβάλλοντας τη συνομιλία, προκαλώντας την αμφισβήτηση και την απόρριψη. Πέρασαν πάνω από ογδόντα χρόνια από τον θάνατό του κι όμως συνεχίζει να βρίσκεται πάντα παρών στις επιστημολογικές και ιδεολογικές συζητήσεις³.

Η πορεία του είχε πολλές διακυμάνσεις: από την αποθέωση στην αμφισβήτηση και απόρριψη, από οδηγός μιας αταλάντευτης διαδρομής στην αντιμετώπισή του ως αρχηγέτη ενός κυκλου σκέψης, που έκλεισε και χρειάζεται να αποσυρθεί.

Όλα αυτά μου θύμισαν το ποίημα του Οδ. Ελύτη «Το τρελοβάπορο»:

*Βαπόρι στολισμένο βγαίνει στα βουνά
κι αρχίζει τις μανούβρες «βίρα-μάινα».*

*Την άγκυρα φουντάρει στις κουκουναριές,
φορτώνει φρέσκο αέρα κι απ' τις δυο μεριές.*

(...)

*Έλα, Χριστέ και Κύριε, λέω κι απορώ,
τέτοιο τρελό βαπόρι, τρελοβάπορο,*

*Χρόνους μας ταξιδεύει, δε βουλιάσαμε,
χίλιους καπεταναίους τους αλλάξαμε.*

(Ο ήλιος ο πλιάτορας, 1971)

Δεν ξέρω γιατί, αλλά η ιδεολογική, επιστημολογική και επιστημονική

3. Μ. Γ. Μερακλής, «Για την ελληνική Λαογραφία», στο βιβλίο του *Θέματα Λαογραφίας*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 11-36.

διαδρομή της σκέψης του Ν. Πολίτη μού ανακαλεί στη μνήμη το ποίημα του Οδ. Ελύτη. Ίσως γιατί στο έργο του μπορεί να ανιχνεύσει κανείς τη μεγαλοσύνη του ανδρός και το υψιπετές του φρονήματός του. Ταυτόχρονα, έχει ο προσεκτικός αναγνώστης την ευκαιρία να ξετυλίξει τις αλληλοσυγκρουόμενες διαστάσεις της επιστημονικής και πνευματικής του persona.

Το φουντάρισμα στις κουκουναριές συνδέεται άμεσα με τη στροφή που επιχειρήθηκε από τον Ν. Πολίτη –και μέσω του παραδείγματός του– στον πολιτισμό της υπαίθρου, που έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη για στροφή στη δημοτική γλώσσα και τους φορείς της. Ακόμη, υπάρχει η αναζήτηση της σχέσης με την αρχαιότητα, η οποία ονομάστηκε συνέχεια και στην οποία εστίασαν πολλοί από τους επικριτές του, γεγονός που οδήγησε στην παραμέληση ή την υποτονική αναφορά σε ευρύτερα θέματα.

«Το τρελοβάπορο» μπορεί να διαβαστεί συγκριτικά με το ποίημα του Κ. Παλαμά για τον Ν. Πολίτη:

*Χαίρε, ο Πολίτης, ο σοφός! Η αυγή ροδογελούσε,
στ' αραχνιασμένο, στο κλειστό παλάτι βαρύς ύπνος
το γέρο καταχώνιαζε το βασιλιά, το Μύθο,
και γύρω του νυχτερευτές και λιβαριστοές, γύρω
θρησκείες, λατρείες. Και οι βωμοί λογής και σα σβησμένοι.
Και τα πορτοπαράθυρα του παλατιού τ' ανοίγεις
και μπάζεις μέσα της ζωής το φως και τον αέρα
και λες του Μύθου: Ξύπνησε! Και λες του ρήγα: Μίλα,
ξύπνα, και να η Παράδοση και να η νεράιδα. Μίλα!
Και ξεσκεπάξεις της κρυφής λιγόλογης Παροιμίας
τ' αγαλματένιο πρόσωπο, νόημα, φωνή της δίνεις.
Και της καρδιάς μας την καρδιά μας δείχνεις, το Τραγούδι
τ' ολόδροσο, το πιο όμορφο ρηγόπουλο, και κράξεις:
Ακούστε το πώς κελαπδεί και δέστε το πώς πάει!
Χαρείτε, νιάτα ελληνικά, περηφανέψου, Μάνα!...
(Βωμοί, 1915)*

Για τον Κ. Παλαμά ο Ν. Πολίτης είναι σοφός, γιατί άνοιξε τα πορτοπαράθυρα και φύσηξε αέρας, που παρέσυρε τη μούχλα της πνευματικής και κοινωνικής ζωής⁴. Ο φρέσκος αέρας είναι ο λαϊκός πολιτισμός, δηλαδή οι

4. Θόδωρος Χατζηπανταζής (εισ.), *Το κωμειδύλλιο και η εποχή του*, Ερμής, Αθήνα 1981, σ. 163-65· του ίδιου, *Της Ασιάτιδος μούσης ερασταί. Η ακμή του αθηναϊκού καφέ αμάν στα χρόνια της βασιλείας του Γεώργιου Α'*, Στιγμή, Αθήνα 1986, σ. 42.

παροιμίες, οι παραδόσεις, το τραγούδι, η λαϊκή γλώσσα. Είναι το φόρτωμα, που κάνει το *τρελοβάπορο* και συνεχίζει την πορεία του. Πρόκειται για το φόρτωμα που επιφύλαξε στον Ν. Πολίτη μια ξεχωριστή θέση στη νεοελληνική ιστορία, παρόλο που συχνά εγκλωβίζεται στα όρια μιας στενής αντιπαράθεσης ανάμεσα στις λαογραφικές και ανθρωπολογικές σπουδές.

Ο Ν. Πολίτης υπήρξε ολοκληρωμένη προσωπικότητα, που έτεμνε τους επιστημονικούς χώρους και τους πνευματικούς κύκλους. Υπήρξε συνομιλητής και προσκεκλημένος σε πολλά σπίτια της αθηναϊκής κοινωνίας, όπου σύχναζαν μέλη της πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής ηγεσίας⁵.

Ως εκ τούτου, στόχος του παρόντος άρθρου είναι να διερευνήσει τον τρόπο που προσελήφθη από τους επιγόνους, όχι μόνο τους λαογράφους, καθώς ο Ν. Πολίτης, όπως αναφέρθηκε και θα αναδειχθεί στη συνέχεια, υπήρξε μια ηγετική προσωπικότητα. Αποκαλείται «πατήρ της ελληνικής Λαογραφίας»⁶, ιδρυτής⁷, δημιουργός⁸, θεμελιωτής⁹, λαμπρός λαογράφος¹⁰, «εις των κρατίστων του κόσμου λαογράφων»¹¹, «ο πιο σπουδαίος επιστήμονας στον χώρο του λαϊκού πολιτισμού της σύγχρονης Ελλάδας»¹², κυρίαρχη μορφή στην ελληνική Λαογραφία¹³. Ακόμη χαρακτηρίζεται ως αυθεντία¹⁴, «μοναδική φυσιογνωμία των ελληνικών γραμμάτων»¹⁵ και «συγκαταλέγεται στο πάνθεον

5. Γιάννης Παπακώστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφενεία της Αθήνας (1880-1930)*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1988, σ. 60 και 70.

6. Γ. Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, εν Αθήναις 1967, σ. 70· Δημήτριος Β. Οικονομίδης, «Συμβολή εις την ιστορίαν της ελληνικής Λαογραφίας», *Λαογραφία* ΔΕ' (1987-1989), σ. 70.

7. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, *Η ελληνική και διεθνής ονοματοθεσία της Λαογραφίας*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1988, σ. 15· Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα 1987, σ. 28· Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Πολιτισμική ηγεμονία και λαϊκός πολιτισμός. Ο «ετεροχρονισμένος» διάλογος του ιερομόναχου Κοσμά και του αγωνιστή Μακρυγιάννη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 23.

8. Στίλπων Κυριακίδης, *ό.π.*, σ. κγ'.

9. Γεώργιος Βαρουξάκης, «Φαντασιακές» κοινότητες και Μεγάλη Ιδέα. Μια συμβολή του Ν. Γ. Πολίτη», *Μνήμων* 13(1991), σ. 197.

10. Γιάννης Παπακώστας, «Πρώτες προσπάθειες συγκέντρωσης παραμυθιών. Η περίπτωση του Νικολάου Γ. Πολίτη», στο Εύαγγελος Γρ. Αυδίκος (επιμ.), *Από το παραμύθι στα κόμικς. Παράδοση και νεωτερικότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σ. 44.

11. Στίλπων Κυριακίδης, *ό.π.*

12. W. R. Halliday, «Λαογραφία, τόμος Ζ', Μνημόσυνον Ν. Γ. Πολίτου. Athens, 1923, pp. li+562», *Folklore (London)* XXXV (1924), σ.104.

13. Michael Herzfeld, *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη. Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, μτφ. Ράνια Ασρινάκη, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σ. 135.

14. *Ό.π.*

15. Γ. Α. Μέγας, *ό.π.*, σ. 71.

των κορυφαίων πνευματικών προσωπικοτήτων του Νέου Ελληνισμού»¹⁶.

Όλοι οι χαρακτηρισμοί συγκλίνουν στην άποψη ότι πρόκειται για μια ιδιαίτερη μορφή και η άποψη αυτή διατυπώνεται άλλοτε με συναισθηματικούς όρους (πατήρ) και άλλοτε με συνοπτική απόδοση της βασικής συνεισφοράς του Ν. Πολίτη (δημιουργός, ιδρυτής, θεμελιωτής) κατά τον χαρακτηρίζοντα, που είναι η σύσταση της λαογραφικής επιστήμης. Η πρώτη ομάδα των ιδιοτήτων που αποδίδονται στον Ν. Πολίτη τον εγκλωβίζουν, ωστόσο, στα όρια της Λαογραφίας. Είναι, βεβαίως, λαογράφος, είναι αυτός που εγκαθίδρυσε τις λαογραφικές σπουδές. Παρ' όλα αυτά, οι χαρακτηρισμοί, που πρωτίστως και κυρίως τον συνδέουν με τη σύσταση της λαογραφικής επιστήμης, δεν αποδίδουν το μέγεθος της προσωπικότητάς του και του ρόλου που διαδραμάτισε για τη διαμόρφωση της νεοελληνικής ιδεολογίας. Ως εκ τούτου, η δεύτερη ομάδα ιδιοτήτων είναι κοντά σ' αυτό που ήταν ο Ν. Πολίτης, ένας διανοούμενος που έτεμνε όλους τους χώρους, ένας δημιουργός θεωρίας, που προέρχεται από τη μελέτη του πολιτισμού και εντάσσεται στο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα.

Οι τελευταίες επισημάνσεις δεν αναφάνη, ούτε υποβαθμίζουν, την ταυτότητα του ως καινοτόμου επιστήμονα και ρινοσπίαστη λαογράφου. Υπ' αυτή την έννοια δεν με βρίσκει σύμφωνο η άποψη του Μ. Herzfeld ότι ο Πολίτης δεν επέφερε τόσο μια επανάσταση, όσο συγκρότησε την επιστήμη αυτή, οργανώνοντας τις ιδέες και τους στόχους των προκατόχων του σε ένα περιεκτικό ταξινομικό σύστημα¹⁷.

Είναι προφανές ότι καμία επιστήμη, τίποτε δεν δημιουργείται εκ του μηδενός. Αυτό, όμως, δεν μειώνει τους δημιουργούς, οι οποίοι δεν περιορίζονται, ασφαλώς, σε μια απλή ταξινόμηση. Ο Ν. Πολίτης δεν ενήργησε ως ταξινόμος προϋπαρχουσών προσπαθειών, αλλά ως καινοτόμος εισηγητής μιας νέας επιστήμης, αλλά και ως οργανικός διανοούμενος της νεοελληνικής κοινωνίας στην εποχή του.

Ο Μ. Herzfeld επιμένει σε μια οπτική, η οποία αναδεικνύει και τις δικές του παλινδρομήσεις σε σχέση με τον Ν. Πολίτη, τη Λαογραφία και τους προγε-

16. Δημήτρης Θ. Κατσαρής, «Η Κυριακή αργία». Μια βαρυσήμαντη επιστολή του Νικολάου Γ. Πολίτη», στον τόμο: *Θητεία. Τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ. Γ. Μερακλή*, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών/Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Αθήνα 2002, σ. 308.

17. Michael Herzfeld, *Πάλι δικά μας. Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, μτφ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, σ. 172.

νέστερους¹⁸. Αν ο ίδιος προτείνει να διαβαστεί το έργο του Ν. Πολίτη σημειολογικά σαν «ένα κείμενο» της αντίληψης των «ελληνιζόντων» για τον ελληνικό πολιτισμό, τότε θα μπορούσε κανείς να παραφράσει τις απόψεις του και να αναγνώσει την οπτική, που προσεγγίζει τον Ν. Πολίτη και τη σχέση του με τη Λαογραφία σαν «ένα εθνογραφικό κείμενο», το οποίο αποσπάζεται από τα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα απλουστεύοντας και ενοποιώντας τις ταξινομήσεις.

Αν, λοιπόν, κανείς επιχειρεί να εμφανίσει τον Ν. Πολίτη ως μια «συνθετική ιδιοφυΐα»¹⁹, που συγκέντρωσε και ενοποίησε τα μελετήματα και τις απόψεις των προγενέστερων ερευνητών του λαϊκού πολιτισμού, τότε είναι αναμενόμενο ότι θα αποδομήσει το εννοιολογικό του πλαίσιο για την κατανόηση μιας αντιφατικής εποχής και θα προβεί σε εκτιμήσεις που αντιφάσκουν με μεταγενέστερες απόψεις. Το ίδιο συμβαίνει με τον Μ. Herzfeld. Από τη μια μεριά καταλήγει στην άποψη ότι ο Πολίτης κληρονόμησε μεθοδολογικά κουρέλια και έφτιαξε μια κουρελού με αξιοσημείωτο αρμονικό σχέδιο²⁰ και από την άλλη χαρακτηρίζει τη Νεοελληνική μυθολογία, που βραβεύτηκε στον Ροδοκανάκειο διαγωνισμό του περιοδικού *Πανδώρα*, ορόσημο για την ανάπτυξη της ελληνικής λαογραφικής επιστήμης²¹. Δέχεται ότι ο Ν. Πολίτης έφτιαξε κουρελού, έστω και με την έννοια του κολλάζ, της σύνθεσης κομματιών από διαφορετικά μέρη. Ωστόσο, η παρατήρησή του αυτή αντιμετωπίζει υποτιμητικά το κολλάζ και ακόμη προσεγγίζει υπερβατικά τη δημιουργία και την επιστήμη, μη λαμβάνοντας υπόψη τι συνέβαινε με άλλες ανθρωπολογικές επιστήμες την ίδια περίοδο.

Ο Ν. Πολίτης, λοιπόν, υπήρξε οικιστής, κατά την αρχαιοελληνική έννοια, νέου επιστημονικού χώρου, που συνδεόταν με τα τότε κοινωνικά και ιστορικά κρατούντα. Διαμόρφωσε νέα δεδομένα και προκάλεσε την αναδιάταξη του τοπίου. Η Νεοελληνική μυθολογία χαρακτηρίζεται από τον C. Stewart μελετισταθμός²², ενώ ο Μ. Herzfeld πιστεύει πως ένα από τα σπουδαιότερα γνωρίσματα της είναι η σχεδόν φανατική προσκόλληση του συγγραφέα στην επιστη-

18. Αυτές αναδεικνύονται στην τεκμηριωμένη κριτική του Μ. Γ. Μερακλή, «Η Λαογραφία και ο εθνικισμός. Η αλήθεια και το ψέμμα», *Άρδην* 42 (2003), σ. 70.

19. Michael Herzfeld, *όπ.*, σ. 173.

20. *Όπ.*, σ. 174. Μ. Γ. Μερακλής, *όπ.*, σ. 68.

21. Michael Herzfeld, *όπ.*, σ. 176.

22. Charles Stewart, «Ηγεμονισμός ή ορθολογισμός: η θέση του υπερφυσικού στη σύγχρονη Ελλάδα», στο Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ. 162.

μονική ακρίβεια και λεπτομέρεια²³. Ο Ν. Πολίτης, συνεπώς, δεν συνθέτει, αλλά δημιουργεί κάτι καινούργιο, μια νέα επιστήμη, και καταθέτει τον επιστημονικό του μόχθο, τα έργα του, που αποτελούν ευκρινή πόλο συνομιλίας για τους επιστήμονες όλα αυτά τα χρόνια.

Πράγματι, οι επίγονοι του οφείλουν το επιστημονικό κεφάλαιο, στο οποίο ανατρέχουν, για να υποστηρίξουν τις απόψεις τους βιβλιογραφικά, να συνομιλήσουν μ' αυτές και να τις επεξεργαστούν πιο πολύ ή από μια διαφορετική οπτική. *Ο Πολίτης ανήκει στις μεγάλες προσωπικότητες του εικοστού αιώνα, όχι μόνο γιατί ίδρυσε και θεμελίωσε μια νέα επιστήμη, τη Λαογραφία, αλλά και γιατί με το έργο του άνοιξε δρόμους, για να τους συνεχίζουν οι νεότεροι*²⁴.

Η επισήμανση του Μ. Αλεξιάδη είναι σωστή. Από τη μια μεριά παρατηρήθηκε η τάση παραγωγής λαογραφικού έργου κατ' απομίμηση κειμένων του Ν. Πολίτη. *Ο αείμνηστος καθηγητής μου Νικόλαος Γ. Πολίτης εν τη Επετηρίδι του Εθνικού Πανεπιστημίου εδημοσίευσεν, υπό τον τίτλον Γαμήλια σύμβολα, περισπούδαστον μελέτην, εν τη οποία μετά της συνήθους εκείνω μεθοδικότητος τόσον επιμελώς κατέγραψεν και τόσον σαφώς ηρμήνευσε τα περί τον γάμον τελούμενα, ώστε μετά πολλής δυσκολίας να δύναται τις να προσθέσει τι εις αυτά*²⁵. Με αυτά τα λόγια αρχίζει ο Π. Φουρίκης τη διατριβή του με τίτλο *Γάμος και γαμήλια σύμβολα παρά τοις Αλβανοφώνοις τοις Σαλαμίνοις*. Συγγράφει τη μελέτη του έχοντας στο μυαλό του τη μελέτη του Ν. Πολίτη και σκοπεύοντας να εμπλουτίσει την οπτική του, την οποία θεωρεί δεδομένη.

Με τον ίδιο τρόπο ενήργησαν πάρα πολλοί. Ακόμη περισσότεροι, ωστόσο, χρησιμοποίησαν τις ενδελεχώς ανεπτυγμένες μελέτες του Ν. Πολίτη για τον κύκλο της ζωής, το δημοτικό τραγούδι, τις παραδόσεις, τις παροιμίες, τα αινίγματα, το παραμύθι, το παιχνίδι κλπ. Είναι πολύ μεγάλος ο αριθμός των αναφορών, από τις οποίες μερικές υπογραμμίζουν με επιγραμματικό τρόπο –ως αξίωμα μάλλον– το όφελος της πολιτισμικής και επιστημονικής γνώσης στην εργώδη προσπάθεια του Ν. Πολίτη. Γράφει ο Ερ. Καψωμένος: *Στη νεοελληνική λαϊκή μυθολογία, όπως μας έμαθε ο αείμνηστος Νικόλαος Πολίτης, ο ήλιος έχει διπλές, αντιφατικές ιδιότητες*²⁶. Η σχέση του μελετητή με τον ιδρυτή της

23. Michael Herzfeld, *όπ.*, σ. 178.

24. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Μνήμη Νικολάου Γ. Πολίτη, θεμελιωτή της ελληνικής Λαογραφίας», *Λαογραφία* ΛΘ' (1998-2003), σ. 29.

25. Πέτρος Φουρίκης, *Γάμος και γαμήλια σύμβολα παρά τοις Αλβανοφώνοις της Σαλαμίνας*, Θάμυρις, Αθήνα 1996, σ. 63.

26. Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, *Αναζητώντας το χαμένο ευρωπαϊκό πολιτισμό, Α' Νεοελληνική ποίηση και πολιτισμική παράδοση*, Πατάκης, Αθήνα 2000, σ. 90.

ελληνικής Λαογραφίας εντάσσεται στο πλαίσιο της μαθητείας. Αισθάνεται το χρέος να αναγνωρίσει τα δάνειά του και οριοθετεί το ιστορικό βάθος των πηγών του.

Αυτή η αίσθηση δημιουργείται με τη συχνή προσφυγή διαφόρων μελετητών στον Ν. Πολίτη. Η συνομιλία με τις απόψεις του προσδίδουν εγκυρότητα στα επιχειρήματά τους, όχι μόνο στην περίπτωση που επιβεβαιώνονται οι απόψεις τους και εμπλουτίζονται, αλλά και στην περίπτωση των ανθρωπολογικών οπτικών, που χρησιμοποιούν τον Ν. Πολίτη ως νομιμοποιητικό παράγοντα της ιστορικής αναδρομής στο έργο τους²⁷.

Πέρα, ωστόσο, από τα προαναφερθέντα, που ορίζουν τον Ν. Πολίτη ως σταθερό σημείο βιβλιογραφικής αναφοράς και αξιόπιστη πηγή άντλησης και υποστήριξης της επιστημονικής επιχειρηματολογίας, υπάρχουν διάφορα θέματα που τροφοδότησαν τον διάλογο και την αμφισβήτηση εκ μέρους των επιγόνων του.

1. Το δημοτικό τραγούδι - η λαϊκή δημιουργία. Είναι ένα από τα πεδία που προκάλεσε έντονη συζήτηση, η οποία διεξήχθη σε δύο επίπεδα. Το πρώτο συνδέεται με τις συνθήκες της λαϊκής δημιουργίας. Όλοι αποδέχονται την άποψη του για τον ρόλο του ατομικού δημιουργού. Υπήρχε «ο εις των πολλών ο έχων το χάρισμα», στον οποίο οφειλόταν η σύλληψη, αλλά η δημιουργία αυτή γινόταν ομαδική στον βαθμό που το τραγούδι ήταν αντικείμενο επεξεργασίας και γινόταν αποδεκτό από την ομάδα²⁸. Ο Κ. Τσαγγαλός επιχειρήσε να διαφοροποιηθεί από την άποψη αυτή με την προσκόμιση μιας εξαίρεσης, ενός τραγουδιού, όπου αναγνωρίζει τον ρόλο συν-δημιουργού σε τρεις τραγουδιστές²⁹. Ωστόσο, ο ίδιος στη συνέχεια περιορίζει τη σημασία του παραδείγματός του τονίζοντας ότι οι απόψεις του Ν. Πολίτη συγκροτούν το γενικό περίγραμμα, εντός του οποίου διαμορφώνονται οι ατομικές περιπτώσεις των τραγουδιών³⁰.

Πέρα απ' αυτά, υπήρξαν ουσιαστικές διαφοροποιήσεις, πρώτ' απ' όλα από τον Στίλπ. Κυριακίδη. Μόλο που χαρακτηρίζει την ταξινόμηση του Ν.

27. Ο Ν. Πολίτης επανειλημμένα έγραψε για το κακό μάτι, το οποίο θεωρούσε «κοινωνική πρόληψη» και λαϊκή δεισιδαιμονία, που διατηρήθηκε στη νεότερη ελληνική ζωή ως κατάλοιπο αρχαίων θρησκευτικών διξασιών, Χριστίνα Βέκου, *Το κακό μάτι. Η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 81.

28. Ν. Γ. Πολίτης, «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφία* Ε' (1916), σ. 493.

29. Κωνστ. Τσαγγαλός, *Το δημοτικό τραγούδι και οι κοινωνικές του διαστάσεις*, Α', Ιωάννινα 1988, σ. 41.

30. Όπ., σ. 42.

Πολίτη για τα δημοτικά τραγούδια «την μόνην επιστημονικήν»³¹, την οποία ο ίδιος θα συμπλήρωνε με τροποποιήσεις, εντούτοις διαφωνεί όσον αφορά στην ταξινόμηση, ισχυριζόμενος ότι όσα προτείνει *δεν φαίνονται να προέρχονται τόσο από λεπτομερή και προσεκτική εξέταση των κειμένων, όσον εκ των προτέρων από τις επικρατούσας ακόμη ρομαντικές θεωρίες περί της φυσικής των λαών ποιήσεως*³². Σημειώνει ότι μέχρι τότε κανείς –άρα συμπεριλαμβάνεται και ο Ν. Πολίτης– δεν ασχολήθηκε με τη μορφή και την τεχνική του δημοτικού τραγουδιού.

Η ταξινομητική πρόταση του Ν. Πολίτη αποτέλεσε σημείο διαφοροποιήσεων και για άλλους ερευνητές. Ένας απ' αυτούς είναι ο Στ. Δαμιανάκος, που κρίνει τη χρήση του όρου «περιεχόμενο» από τον Ν. Πολίτη για τη δημιουργία κατηγοριών ασαφή και θεωρεί πιο επιστημονική την πρόταση του Στίλπ. Κυριακίδη, που στηρίζεται στην εσωτερική οργάνωση και αρχιτεκτονική του κειμένου³³.

Ο Στ. Δαμιανάκος συγκλίνει σ' αυτό το σημείο με τον Γιάννη Αποστολάκη. Ο πρώτος ισχυρίζεται ότι όλες οι τυπολογίες αποσκοπούν στην κατασκευή κατηγοριών, *που να εξυπηρετούν τις άμεσες ανάγκες συλλογής και παρουσίασης του υλικού*³⁴. Πιστεύει ότι πίσω απ' όλα αυτά βρίσκεται η θεματολογική κατάταξη ως μέθοδος που προσέκρινε η ελληνική Λαογραφία, γεγονός που υποδηλώνει την αποσπασματική προσέγγιση του υλικού και μια άλλη σκοπιμότητα της συλλογής.

Ο Γ. Αποστολάκης από την άλλη δηλώνει ότι *έγνοια ζωής και όχι μεθόδου γέννησε τη μελέτη μου*³⁵. Με τη φράση αυτή θέτει τη δική του προσέγγιση σε διαφορετικό πόλο από την αντίστοιχη του Ν. Πολίτη, η οποία καθοδηγείται από τη μέθοδο, που οδηγεί σε μια αποστεωμένη οπτική, μακριά από τη βαθύτερη ουσία του δημοτικού τραγουδιού. *Αν έχουνε ή δεν έχουνε κι άλλοι λαοί τραγούδια όμοια με τα δικά μας, αν ο ένας λαός τα πήρε από τον άλλον και ποιος είναι ο δανειστής και ποιος ο οφειλέτης ή αν, συγκρίνοντας τα τραγούδια των λαών, φτάνουμε στο τέλος να γνωρίσουμε τη φύση, γενικά τη φύση του ανθρώπου, η γνώση μας αυτή ούτε μεγαλώνει ούτε ελαττώνει τη συγκίνηση,*

31. Στίλπων Κυριακίδης, *Το δημοτικό τραγούδι*, Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 60.

32. *Όπ.*, σ. 162.

33. Στάθης Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Πλέθρον, Αθήνα 2001, σ. 172.

34. *Όπ.*

35. Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *Το κλέφτικο τραγούδι. Το πνεύμα και η εποχή του*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», εν Αθήναις 1950, σ. 23.

που φουσκώνει ακόμη την καρδιά με το άκουσμα του τραγουδιού³⁶.

Προφανώς, τα όσα αναφέρει ο Γ. Αποστολάκης συνιστούν ένα maniφέστο για τη σχέση επιστήμης και δημιουργίας. Θα μπορούσε να υιοθετήσει κάποιος μερικές επιφυλάξεις του Γ. Αποστολάκη, χωρίς να αποδεχτεί ως ένα ενιαίο σύνολο τις αντιλήψεις του. Ωστόσο, αυτές συνιστούν ένα προλούδιο για την επίθεσή του στην οπτική του Ν. Πολίτη, τον οποίο κατηγορεί ότι *στάθηκε αδιάφορος για το φάντασμα εκείνο της ζωής*³⁷. Αποδέχεται ότι ο Ν. Πολίτης τα έκανε όλα όπως ορίζει η επιστήμη (συλλογή, κατάταξη, σύγκριση), του ξέφυγε όμως η ζωή, η συναισθηματική δόνηση, που μεταδίδει το ζωντανό τραγούδι³⁸.

Ως λογική συνέπεια των επιχειρημάτων του ο Γ. Αποστολάκης εστιάζει το ενδιαφέρον του στην αδυναμία της Λαογραφίας, που εισήγαγε ο Ν. Πολίτης, να ασχοληθεί με την *θαμπή εκείνη αναλαμπή της ζωής*³⁹, ώστε να μην την αφήσει να σβήσει. Κατηγορεί τον Ν. Πολίτη ότι όλα αυτά οφείλονται στο γεγονός ότι το ενδιαφέρον του αρχικά στρεφόταν στην αρχαία Ελλάδα και μετά στην επιστήμη⁴⁰.

Με άλλα λόγια, ο Γ. Αποστολάκης υπαινίσσεται την άποψη του Ν. Πολίτη ότι ο εθνικός χαρακτήρ αποτυπώνεται ακραιφνώς και ακίβδηλος⁴¹ στα δημοτικά τραγούδια. Πράγματι, ο Ν. Πολίτης έθετε ως προτεραιότητα της ενασχόλησής με τον λαϊκό πολιτισμό την επίγνωση του «εθνικού χαρακτήρος», διότι *ανάγκη εθνική αληθώς είναι η διά της μελέτης του βίου του ελληνικού λαού και διά της σπουδής των ποικίλων εκδηλώσεων της ελληνικής ψυχής αναγνώρισις των ακραιφνώς εθνικών στοιχείων*⁴².

Αυτή η διαπίστωση, που προέρχεται από την αντιφατική και αλληλοαναιρούμενη προσωπικότητα του Ν. Πολίτη σε μια περίοδο που συγκροτείται

36. Όπ., σ. 15.

37. Όπ., σ. 16.

38. Οι «εκλογές», το απόσπασμα της μελέτης του Πολίτη από το δημοτικό τραγούδι, δείχνουν άνθρωπο με τις περισσότερες γνώσεις από κάθε άλλον, δείχνουν όμως μαζί και το τραγούδι νεκρό. Έλειπε από τον Πολίτη, δεν λέω η συμβίωση μαζί του – αυτή έχει χαθεί από καιρό στον τόπο μας –, έλειπε ακόμη κι' ο ήσκιος της ζωής, η μνήμη που απλώνεται στην ψυχή, όπ.

39. Όπ.

40. Όπ.

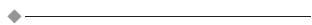
41. Ν. Γ. Πολίτης, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, τυπογραφείον «Εστία», εν Αθήναις 1914, σ. ε'.

42. Ν. Γ. Πολίτης, «Σύμμικτα. Ανακοινώσεις - αγγέλματα», *Λαογραφία Α'* (1909), σ. 156.

από τις ίδιες παραμέτρους, προκάλεσε επικρίσεις για την παρέμβασή του στη στιχουργία διορθώνοντας ή απαλείφοντας στίχους⁴³. Ο Γ. Αποστολάκης επικεντρώθηκε στην απόδειξη της αποστέωσης του τραγουδιού μέσω της παρέμβασης, ενώ ανθρωπολόγοι και ιστορικοί χρησιμοποίησαν αυτό το γεγονός, προκειμένου να τεκμηριώσουν την ιδεολογική χρήση των παρεμβάσεων για την κατασκευή ταυτότητας⁴⁴. Ο Μ. Herzfeld παραπέμπει στο «τραγούδι της Αγία-Σοφίας» και στην κτητική αντωνυμία «μας» ή «σας», που εναλλάσσεται στον τελευταίο στίχο⁴⁵. *Η σπουδαιότητα της αλλαγής της αντωνυμίας είναι πολύ γενικότερου είδους. Αφορά μια ολόκληρη αντίληψη για τη θέση των Ελλήνων μέσα στον κόσμο, την ταυτότητά τους ως λαού και των εδαφικών συνεπαγωγών της Μεγάλης Ιδέας*⁴⁶. Ο Μ. Herzfeld θεωρεί ότι η διόρθωση της αντωνυμίας εντάσσεται σε μια προσεκτική φιλολογική αποκατάσταση, η οποία θεωρούνταν αιτιολογημένη για τον Ν. Πολίτη, δεδομένου ότι εκλαμβάνονταν ως *θεμιτό μέσο αποκάθαρσης ενός αρχέτυπου από λαϊκές ή λόγιες προσθήκες*⁴⁷. Με τον τρόπο αυτό, ο Ν. Πολίτης χρησιμοποιεί μια φιλολογική πρακτική ως μηχανισμό διαμόρφωσης ιδεολογίας και συγκρότησης σώματος προσδοκιών, καθώς το θρησκευτικό γεγονός μετατοπίζεται στον χώρο των σκοπιμοτήτων του εθνικού κράτους⁴⁸. Πρόκειται για μια οπτική, που ενέπνευσε κι άλλους ερευνητές. Ένας απ' αυτούς, ο Γ. Βαρουξάκης, επιστρατεύει την έννοια της «φαντασιακής κοινότητας» του Β. Anderson για να εντάξει την αλλαγή του προσώπου της αντωνυμίας στην προσδοκία της Μεγάλης Ιδέας, της οποίας η υλοποίηση αποκαθιστούσε το νεοελληνικό Κράτος στη θέση του διαδόχου της Βυζαντινής αυτοκρατορίας⁴⁹.

Έτσι, η φιλολογική αποκατάσταση για ένα μέρος της ανθρωπολογικής και ιστορικής οπτικής λειτουργεί ως μηχανισμός ενίσχυσης των προσδοκιών και διαμόρφωσης μιας φαντασιακής κοινότητας και ταυτότητας. Ακόμη, ο Στ. Δαμιανάκος θέτει εν αμφιβόλω τη συγκριτική μελέτη ορμώμενος από το άρθρο του Ν. Πολίτη για τους Βούλγαρους κλέφτες. Εκεί υποστηρίζει την ανωτερότητα και την ευγένεια της ελληνικής ψυχής έναντι των γειτόνων.

43. Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *ό.π.*, σ. 26 και 29.

44. Michael Herzfeld, *ό.π.*, σ. 191.

45. *Σώπασε, κυρά Δέσποινα, και μη πολυδακρύξης, / πάλι με χρόνους με καιρούς, πάλι δικά σας είναι*, Michael Herzfeld, *ό.π.*, σ. 226.

46. Michael Herzfeld, *ό.π.*, σ. 227.

47. *Ό.π.*, σ. 192.

48. *Ό.π.*, σ. 229.

49. Γεώργιος Βαρουξάκης, *Φαντασιακές...*, *ό.π.*, σ. 202.

Ο Στ. Δαμιανάκος υποστηρίζει ότι η συγκριτική εθνογραφική εργασία μετασχηματίζεται σε διαδικασία ανάδειξης της εθνοκεντρικής αντίληψης και της ιεράρχησης ανάμεσα σε «ιστορικούς λαούς», στην κορυφή της οποίας τοποθετείται ο ελληνο-ρωμαϊκός κόσμος⁵⁰.

Δεν πρόκειται να απορριφθούν ως ανυπόστατα όσα γράφονται. Εκείνο όμως που απουσιάζει είναι η εστίαση στο σύνολο του έργου και όχι σε επιμέρους επιχειρήματα, τα οποία φωτίζουν ακόμη πιο πολύ την αντιφατικότητα και της εποχής και του Ν. Πολίτη. Όσον αφορά δε τη συγκριτική μέθοδο, ο Στ. Δαμιανάκος αδικεί τη μέθοδο και τις προθέσεις του Ν. Πολίτη, παρόλο που το συγκεκριμένο άρθρο δημιουργεί προβληματισμούς, αλλά δεν μπορεί να οδηγήσει σε απαξίωση της δημιουργικής σχέσης που είχε ο Ν. Πολίτης με τη συγκριτική μέθοδο στο πλαίσιο της εξελικτικής ανθρωπολογικής θεωρίας της περιόδου αυτής⁵¹.

Προφανώς, η ταξινόμηση, η φιλολογική αποκατάσταση και τα σχόλια μπορεί να αμφισβητηθούν και να αναθεωρηθούν. Θα ήταν μάλιστα παράδοξο, αν δεν γινόταν, καθώς η επιστήμη έχει προχωρήσει πολύ. Ωστόσο, οι απόψεις του για τη δημιουργία συνεχίζουν να αποτελούν πολύτιμο υλικό, προσαρμοζόμενες στις νέες συνθήκες⁵². Παράλληλα, η θέση του ότι το δημοτικό τραγούδι αποτυπώνει τον εθνικό χαρακτήρα μπορεί να διατυπώνεται με διαφορετικές λέξεις, δεν έχασε όμως το ουσιαστικό περιεχόμενό της. Είναι κοινή διαπίστωση ότι το δημοτικό τραγούδι αντιπροσωπεύει την πιο άμεση και ασφαλώς την πιο έγκυρη έκφραση της κοσμοαντίληψης και ιδεολογίας του λαού⁵³. Η άποψη του Ερ. Καψωμένου δεν διαφέρει από τα όσα είπε ο Ν. Πολίτης στις αρχές του 20ού αιώνα, αν λάβουμε υπόψη τις ιστορικές συνθήκες και ανάγκες, τα συμφραζόμενα της εποχής.

2. Η συνέχεια και η μακρά διάρκεια. Ο Ν. Πολίτης ουδέποτε απέκρυψε τον βασικό στόχο της ενασχόλησής του με τον λαϊκό πολιτισμό, την ανάγκη δηλαδή για τον ίδιο και τους συνεργάτες του ερασιτέχνες λαογράφους να

50. Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Πλέθρον, Αθήνα 1987, σ. 46.

51. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, σ. 99-100.

52. Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης, «Η έντυπη λαϊκή ποίηση στην Κάρπαθο. Μορφή - λειτουργία - σημασία», στο βιβλίο του *Καρπαθιακή Λαογραφία. Όψεις του λαϊκού πολιτισμού*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου, Αθήνα 2001, σ.161-214· Μ. Γ. Μερακλής, *Τι είναι λαϊκή λογοτεχνία*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1988, σ. 7.

53. Ερατοσθένης Γ. Καψωμένος, *ό.π.*, σ. 41.

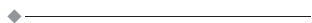

θεραπεύσουν τις εθνικές ανάγκες, όπως χαρακτηριστικά γράφει προς τους Κρητικούς, που πρωτοστάτησαν (1909) για την ίδρυση μηνιαίου λαογραφικού περιοδικού με τον τίτλο *Κρητικός Λαός*⁵⁴.

Προφανώς, η δράση του Ν. Πολίτη και η συστηματοποίηση των λαογραφικών σπουδών προκύπτουν ως αποτέλεσμα της συζήτησης για τη συγκρότηση του εθνικού κράτους και των ιδεολογικών του συνεκτικών παραμέτρων. Η συνέχεια⁵⁵ ήταν ο βασικός μηχανισμός προς αυτή την κατεύθυνση και την αποδέχονται όλοι. Ο πρώτος που ενδιαφέρθηκε για τον Ν. Πολίτη, με διάθεση να διαφωνήσει μαζί του και να επικρίνει τις επιλογές του, ήταν ο Γ. Αποστολάκης. Τον κατηγόρησε για εμμονή στην αρχαία Ελλάδα, για αρχαιοπληξία⁵⁶.

Τη μια φορά τον επαινεί για την επιλογή του να εστιάσει το ενδιαφέρον του στα έθιμα, ώστε να αποδείξει τον ουσιαστικό, πολιτισμικό –άρα εθνικό– σύνδεσμο με την αρχαία Ελλάδα σ' αντίθεση με την προσπάθεια των καθαρολόγων και αττικιστών, που προέκριναν τη γλώσσα⁵⁷. Την άλλη επιτίθεται με δριμύτητα στον Ν. Πολίτη και τη Λαογραφία του, θεωρώντας τους υπεύθυνους για την αποστεωμένη οπτική στη μελέτη του τραγουδιού με εμμονή στην ταξινόμηση και στη φιλολογική αποκατάσταση.

Ο Γ. Αποστολάκης έθεσε, έγκαιρα, πολλά ζητήματα σε σχέση με τον ρόλο του Ν. Πολίτη. Όμως, οι απόψεις του αλληλοαναιρούνται, προκαλώντας σύγχυση στον αναγνώστη⁵⁸. Παρόλο που ο Μ. Μερακλής επισημαίνει αυτή την αντιφατικότητα, θεωρώντας τις απόψεις του Γ. Αποστολάκη ως πηγή της μεταγενέστερης παραμορφωτικής εικόνας για τη Λαογραφία, και παρά το γεγονός ότι ο Δ. Κατσαρής προσθέτει ότι *το ιδιότυπο αμάλγαμα ταυτόχρονης ανύψωσης και απόρριψης προσέφερε μιαν διαστροφική εικόνα του Πολίτη, η οποία έχει εγκλωβίσει τον πνευματικό κόσμο της χώρας οδηγώντας σε εσφαλμένες παραναγνώσεις του*⁵⁹, εντούτοις ο Ν. Πολίτης και ο Γ. Αποστολάκης ανήκουν στον ίδιο κόσμο. Το έργο του Γ. Αποστολάκη γράφτηκε στον Μεσοπόλεμο, σε μια περίοδο που βίωνε την κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας και ταυτόχρονα

54. Ν. Γ. Πολίτης, *ό.π.*, σ. 156.

55. Μ. Γ. Μερακλής, «Η ιστορικότητα των λαογραφικών φαινομένων», στο βιβλίο του *Λαογραφικά ζητήματα*, Μπούρας, Αθήνα 1989, σ. 15.

56. Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *ό.π.*, σ. 317.

57. *Ό.π.*, σ. 292-3.

58. Βλ. τις απόψεις του Μ. Γ. Μερακλή, *ό.π.*, σ. 16: *Ο Αποστολάκης είναι εγκωμιαστικός –και πότε πότε υμνητικός– για τον Πολίτη, αλλά περνάει από μια σειρά αντιφάσεις.*

59. Δημήτρης Θ. Κατσαρής, «Η εξέχουσα παρουσία του Νικολάου Γ. Πολίτη κατά τη δεκαετία 1873-1883», *Λαογραφία* ΛΘ'(2003), σ. 38.

αναζητούσε ένα άλλο όραμα. Η φράση του ότι *το ξέμπλεγμα της ζωντανής Ελλάδας από το σφιχταγκάλισμα της νεκρής ήτανε μια φορά ανάγκη να γίνη, αν ήθελε αυτός ο τόπος να ζήσει*⁶⁰, έχω την εντύπωση πως απεικονίζει και τα δικά του αδιέξοδα όσον αφορά την έννοια της δημιουργίας στο νέο περιβάλλον, παρόλο που αναφέρεται στον Ν. Πολίτη. Παραδέχεται μόνο τον Δ. Σολωμό επικρίνοντας τους άλλους, ιδίως όσους μιμούνται το δημοτικό τραγούδι. Δεν είναι τυχαίο αυτό, καθώς η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας θέτει επί τάπητος το μέγα ζήτημα της ποιητικής λογοτεχνικής δημιουργίας. Συνεπώς, η κριτική του Γ. Αποστολάκη προς τον Ν. Πολίτη δεν μπορεί παρά να εμπεριέχει και τα δικά του αδιέξοδα, καθώς και την αντιφατικότητα της εποχής.

Ο Μ. Μερακλής πιστεύει ότι η συγκεχυμένη ή και παραπλανητική εικόνα του Ν. Πολίτη οφείλεται στη δημοτικιστική μονομανία του Γ. Αποστολάκη⁶¹, ο οποίος ταύτιζε την ενασχόληση του Ν. Πολίτη με την αρχαία Ελλάδα με έναν ιδιότυπο επιστημονικό «αυτισμό», που τον οδηγούσε σε επιλεκτικές προσεγγίσεις, αδιαφορώντας για τα *πνευματικά γεννήματα της καινούργιας Ελλάδας*⁶². Θα συμφωνήσω με τον Μ. Μερακλή, μόλο που θα είναι άδικο να φορτώσουμε στον Γ. Αποστολάκη όλη την ευθύνη για τις αναπαραστάσεις του Ν. Πολίτη στα ανθρωπολογικά, ιστορικά, λαογραφικά, κοινωνιολογικά και φιλο-

Ο Γ. Αποστολάκης υπό το βάρος των συγχύσεων μιας περιόδου που βρίσκεται στο τέλος της δεν έχει τη δύναμη να διαβάσει τον Ν. Πολίτη μέσα από τις αντιφάσεις της εποχής του, καθώς ήταν φιλόλογος. Άλλωστε, αυτή η αδυναμία συνόδευσε τις περισσότερες αναγνώσεις του Ν. Πολίτη είτε τον ταύτισαν με την αϊστορική μέθοδό του, αντιμετωπίζοντάς τον ως ένα «εθνογραφικό» κείμενο έξω από τα συμφοραζόμενα, είτε τον εξέλαβαν ως ένα υπερβατικό ον, στο οποίο οφείλεται η δημιουργία ενός επιστημονικού χώρου, όχι όμως η εξέλιξή του.

Πάντως, η συζήτηση για τον Ν. Πολίτη επανέρχεται στο προσκήνιο μετά τον Δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Το 1962 ο Γ. Μέγας αναγνωρίζει την αρχική τάση του Ν. Πολίτη προς τη συνέχεια, που την αποδίδει στους στόχους που

60. Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *ό.π.*, σ. 305.

61. Μ. Γ. Μερακλής, *Για την ελληνική λαογραφία*, ανάπτυτο από την Δωδώνη, τόμος ΚΑ', τεύχος 1 (1992), επιστημονική επιτηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, σ. 23.

62. Γιάννης Μ. Αποστολάκης, *ό.π.*, σ. 321.

έθεσε ο Ροδοκανάκειος διαγωνισμός⁶³. Ασφαλώς, έχει δίκιο ο Γ. Μέγας και επιβεβαιώνουν την άποψή του τα σχόλια που έκαναν τα μέλη της επιτροπής για τη συγκριτική διάσταση της *Νεοελληνικής μυθολογίας*.

Ωστόσο, η διάσταση της συνέχειας υπάρχει⁶⁴. Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος εντάσσει αυτή την τάση στην ιδιότητα της εθνικής αποστολής, που αποδίδεται στη Λαογραφία από τον Ν. Πολίτη⁶⁵. Παρόλα αυτά, η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος επιδεικνύει αξιοζήλευτη νηφαλιότητα και οξύνοια στην κατανόηση της πολυπλοκότητας του Ν. Πολίτη. *Αν κίνητρο του Ν. Γ. Πολίτη για τη συγγραφή του πρώτου λαογραφικού του έργου –και αφετηρία, επομένως, της Λαογραφίας– ήταν το πατριωτικό χρέος, το γεγονός είναι ότι στα κατοπινά χρόνια ο ορίζοντάς του –και ο ορίζοντας, επομένως, της ελληνικής Λαογραφίας– δεν παρέμεινε αποκλειστικά εθνικός(...) Ο Πολίτης κατόρθωσε να κρατήσει στο έργο του μια μέση γραμμή και να συνδυάσει την εθνική καθαρά διάσταση της Λαογραφίας με την υπερεθνική και πανανθρώπινη διάσταση της σύγχρονης του Εθνολογίας⁶⁶.*

Βεβαίως, υπήρχε η συνέχεια στο έργο του Ν. Πολίτη. Αυτός ήταν ο λόγος που δημιουργήθηκε είναι μέρος της ιδεολογίας της συγκρότησης εθνικών κρατών τον 19ο αιώνα. Όμως, δεν είναι αποκλειστικά συνέχεια, κι αυτή η παρατήρηση της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος χάθηκε μεταγενέστερα από όσους ακολούθησαν την πρότασή της, καθώς υπερτονίστηκε ο ιδιοτελής χαρακτήρας της Λαογραφίας ως εθνικής επιστήμης.

Οι απόψεις, έτσι κι αλλιώς, της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος αποτελούν μέρος της συζήτησης που διεξάγεται στο ελληνικό πανεπιστήμιο και την ελληνική κοινωνία αμέσως μετά την κατάρρευση της δικτατορίας του '67. Το έργο της συμβάλλει σε μια άλλη οπτική, που εισάγεται από τη λεγόμενη λαογραφική γενιά του '70 (Κυριακίδου-Νέστορος, Μερακλής)⁶⁷. Είναι ενδιαφέρον να υπογραμμίσει κανείς ότι οι απόψεις αυτές διεκδικούν την ουσιαστική συζήτηση των επιστημολογικών προτεραιοτήτων της Λαογραφίας, καθώς και την αποτίμηση του ρόλου του Ν. Πολίτη.

63. Γ. Α. Μέγας, *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*, Αθήναι 1962, σ. 58.

64. Michael Herzfeld, *όπ.*, και σ. 179 απόσπασμα.

65. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *όπ.*, σ. 99.

66. *Όπ.*

67. Βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, Μ. Γ. Μερακλής, «Οι ρίζες μας: έλεγχος ενός κοινού τύπου της νεοελληνικής ιδεολογίας», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας* 4β (1980), σ. 57-71.

Ωστόσο, η εξέλιξη της συζήτησης δεν έγινε με την ίδια νηφαλιότητα, δεδομένου ότι υποτιμήθηκε η εθνολογική διάσταση του Ν. Πολίτη και υπερτονίστηκε η προσκόλλησή του στη συνέχεια⁶⁸.

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι ο Μ. Herzfeld. *Ο Πολίτης δεν αναζητά τόσο ιστορικούς «νόμους» μέσα στο ίδιο το υλικό, όσο ερμηνείες του υλικού, που θα χρησιμεύσουν και ως ερμηνείες γεγονότων της εθνικής ιστορίας(...). Ίσως εξηγείται ακόμη καλύτερα η οπτική αυτή, αν πούμε ότι, για τον Πολίτη, τα πολιτισμικά «επιβιώματα» σήμαιναν κυριολεκτικά τη φυσική επιβίωση του ίδιου του έθνους. Το έθνος που δεν θυμόταν την ταυτότητά του έπαινε να είναι έθνος. Έτσι, ο «βίος» του έθνους εξαρτιόταν από την αναγνώριση και διατήρηση των «επιβιωμάτων» του⁶⁹.*

Ο ανθρωπολόγος Μ. Herzfeld περιορίζει τον Ν. Πολίτη, παρά τα όσα θετικά έχει διασπείρει στο βιβλίο του, στον ρόλο ενός αυστηρά ιδιοτελούς επιστήμονα, τον οποίο χειραγωγούν οι εθνικές προτεραιότητες. Όλα περιστρέφονται γύρω από πολιτικές και ιδεολογικές σκοπιμότητες, που αμβλύνουν την επιστημονική του οξυδέρκεια και ηθική. Καταλογίζει στον Ν. Πολίτη εθνική εσωστρέφεια και επιστημονικό απομονωτισμό, που απορρέει από την εμμονή του στα πολιτισμικά «επιβιώματα» ως προϋπόθεση της τεκμηρίωσης της εθνικής ταυτότητας. *Οι Έλληνες λαογράφοι σπάνια ασχολήθηκαν με προβλήματα, που δεν σχετίζονταν άμεσα με ελληνικά ενδιαφέροντα. Ο Πολίτης δεν αποτελούσε εξαίρεση. Η «Λαογραφία» παρέμεινε εγκλωβισμένη στην ιδεολογική της στράτευση σε έναν παράγωγο νεοκλασικισμό⁷⁰.*

Ο Μ. Herzfeld οδηγείται στη διατύπωση επιχειρημάτων, που αδικούν τον Ν. Πολίτη και διαφοροποιούν τον ίδιο από την Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, της οποίας υιοθέτησε το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο για την προσέγγιση της ελληνικής Λαογραφίας και της νεοελληνικής ιδεολογίας. Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, ωστόσο, αναφέρεται στην ανθρωπολογική-συγκριτική διάσταση του Ν. Πολίτη, που τον συνέδεσε με τα διεθνή ανθρωπιστικά ρεύματα της εποχής του⁷¹. Στηρίζει μάλιστα τις απόψεις της στα όσα λέγει ο Ν. Πολίτης για τους δημώδεις κοσμογονικούς μύθους. Εκεί παραθέτει ελληνικές, καθώς και πολυνησιακές αλλά και αφρικανικές παραδόσεις. Παρατηρεί: *Εκ της ανωτέρω επισκοπήσεως των φερομένων δοξασιών περί της εν*

68. Η έννοια της πολιτισμικής συνέχειας ήταν και η ίδια ένα ταξινομικό εργαλείο για τον ορισμό της έκτασης του Ελληνισμού, Μ. Herzfeld, *ό.π.*, σ. 185.

69. *Ό.π.*, σ. 193.

70. *Ό.π.*, σ. 197.

71. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σ. 100.

αρχή ενώσεως και του βιαίου χωρισμού του ουρανού πιστούται, νομίζομεν, η εξενεχθείσα υφ' ημών γνώμη, ότι πρέπει αύται να θεωρηθώσιν αυθιγενείς, κατά λόγον της ιδιαζούσης εις έκαστον λαόν μυθοπλαστικής δυνάμεως. Διότι ουδείς θα πεισθεί ότι κοινήν έχουσαι πηγήν μετεδόθησαν από ενός λαού εις τους άλλους διά της προς αλλήλους επικοινωνίας αυτών. Η πηγή δοξασιών, αίτινες ευλόγως δύνανται να κληθώσιν παγκόσμιαι, ως απαντώμεναι εν τω αρχαίω και τω νέω κόσμω, εν παλαιστοτάταις θρησκειαίς και εν ταις παραδόσεσι σημερινών λαών, πρέπει ν' αναζητηθή μάλλον εν αυτή τη ψυχή του κατά φύσιν ανθρώπου⁷².

Από το απόσπασμα, που παρατίθεται, αναδύεται μια προσωπικότητα κάθε άλλο παρά εγκλωβισμένη στα ελληνικά θέματα. Συμμετέχει στον διάλογο που διεξάγεται ανάμεσα στους πιο επιφανείς ανθρωπολόγους της εποχής (Taylor, Lang, Frazer). Εξάλλου, ο M. Herzfeld, παρά το γεγονός ότι επισημαίνει την προσκόλληση του Ν. Πολίτη στην επιστημονική ακρίβεια στη *Νεοελληνική μυθολογία* του, εντούτοις λίγες σελίδες πιο πέρα, στο ίδιο έργο, κατηγορεί τον Ν. Πολίτη ότι παραπέμπει στον E. Tylor και ταυτόχρονα λογοκρίνει και ψαλιδίζει τις απόψεις, που δεν χωρούσαν στην *αντίληψη των επιβιωμάτων ως υπολειμμάτων ενός συσταστικά πρωτόγονου παρελθόντος*⁷³. Με τον τρόπο αυτό ο M. Herzfeld αυτοαναιρείται. Είναι προφανές ότι η εξελικτική θεωρία, η μετάβαση από έναν κατώτερο σ' έναν ανώτερο πολιτισμό, δεν είχε τη βάση της στην έννοια της συνέχειας. Αυτό, όμως, δεν αποδεικνύει τη συστηματική και υπονομευτική στάση του Ν. Πολίτη απέναντι σ' αυτές τις θεωρίες, ούτε τεκμηριώνει τον μονήρη προσανατολισμό του. Ίσως, ο Ν. Πολίτης είναι ο λαογράφος που έχει την πιο τακτική επικοινωνία και συχνό διάλογο με τις σύγχρονές του ανθρωπολογικές θεωρίες⁷⁴.

Θα μπορούσε να προσθέσει κανείς κι άλλα σ' όσα προηγήθηκαν. Ωστόσο, είναι αρκετά, για να κατανοηθεί η σύγχυση και η αντιφατικότητα που διατρέχει την προσέγγιση του M. Herzfeld. Όλα αυτά συμβαίνουν, γιατί επιχειρεί να κατανοήσει τα τεκταινόμενα με βάση μια αυστηρά δομημένη διπολική οργά-

72. Ν. Γ. Πολίτης, «Δημώδεις κοσμογονικοί μύθοι», στο *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, Β', εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, εν Αθήναις 1921, σ. 87.

73. M. Herzfeld, *ό.π.*, σ. 181.

74. Εκτός αυτού, το περιοδικό *Folklore* της Βρετανικής Λαογραφικής Εταιρείας (British Folklore Society) αναφέρθηκε δυο φορές στο πρόσωπο του Ν. Πολίτη με βιβλιογραφική παρουσίαση του περιοδικού *Λαογραφία*. Η πρώτη έγινε από τον W. H. D. Rouse («Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας κατά τριμηνίαν εκδιδόμενον, τόμ. Α' και Β'. Εν Αθήναις, τύποις Δ. Σακελλαρίου, 1909, 1910», *Folklore*, XXII (1911), σ. 248-250) και η δεύτερη από τον W. R. Halliday, *ό.π.*

νωση (αρχαία-νέα Ελλάδα, Ρωμιοί-Έλληνες). Βέβαια, υπάρχουν οι πόλοι στην ελληνική ιστορία και ιδεολογία. Συχνά, μπορεί να είναι απόρροια κατασκευής. Ωστόσο, η προσέγγιση μιας πολύπλοκης ιστορικής και πολιτισμικής διαδικασίας, μέσα από ένα δίπολο που οδηγεί στην ανύψωση τειχών και την ενίσχυση των ορίων, δεν διευκολύνει την κατανόηση των οσμώσεων, που μόνο αυθαίρετα μπορούν να τοποθετηθούν στον ένα ή τον άλλο πόλο. Σ' αυτή την περίπτωση, η τοποθέτηση του Ν. Πολίτη στον πόλο της πολιτισμικής συνέχειας ως αρχή είναι ορθή. Τα όσα επακολουθούν, όμως, με την αναγόρευση της συνέχειας ως κυρίαρχης παραμέτρου στη σκέψη του Ν. Πολίτη, που παραμορφώνει τα επιστημονικά του κριτήρια, λειτουργεί ως *melting pot*, ως ένα αναβράζον δοχείο, που αλλοιώνει τις σχέσεις, ιδίως τις διαφορές.

Ο Μ. Herzfeld επιχείρησε να χωρέσει μian αντιφατική και αλληλοαναιρούμενη εποχή σε ένα καλοφτιαγμένο μεν θεωρητικό σχήμα, αλλά ατελέσφορο για ανάλογες περιπτώσεις. Ασφαλώς, ο Ν. Πολίτης αναζητεί τη συνέχεια στον πολιτισμό της αρχαίας Ελλάδας για να ενισχύσει τη Μεγάλη Ιδέα του εθνικού κράτους. Δεν σταματούσε, όμως, μόνο εκεί. Πέρα από τη συνέχεια, υπάρχει και η μεγάλη διάρκεια, όπως διατυπώθηκε από τον F. Braudel⁷⁵, την οποία αναζητούσε η εξελικτική σχολή, έστω με τον δικό της τρόπο. Η ιστορική αναζήτηση των πολιτισμικών μορφών στην αρχαία Ελλάδα, όχι των ιδεών όπως ο ίδιος σημειώνει, αναγνωρίζοντας την πίστη του Ν. Πολίτη στην πολυγένεση, εμπεριέχει και τη συνέχεια, αλλά και την επιβεβαίωση της μακράς διάρκειας στον συγκεκριμένο χώρο, που μπορεί να τοποθετηθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο⁷⁶. Αυτό γίνεται με τη συγκριτική διάσταση, που δεν μπορεί να συμπιεστεί για να χωρέσει στη διπολική οπτική⁷⁷.

Η βασική αδυναμία, γενικότερα, των αναφερομένων στον Ν. Πολίτη συνίσταται είτε στη διαμερισματοποίηση των απόψεων και δραστηριοτήτων του είτε στον μεθοδολογικό δυισμό.

Όσον αφορά το δεύτερο, ο Στ. Δαμιανάκος καταλογίζει στη Λαογραφία και τον Ν. Πολίτη ότι αγνόησε τον πολιτισμικό δυισμό, δεδομένου ότι ενδιαφερόταν να θεμελιώσει την εθνική ενότητα, την οποία αντιπάλευε η πάλη των τάξεων, που εμπεριέχει τον δυισμό⁷⁸. Οδηγήθηκε ο Ν. Πολίτης στην παράκαμψη, κατά

75. F. Braudel, M. Aymard, F. Coarelli, *Η Μεσόγειος. Ο χώρος και η ιστορία*, μτφ. Έφη Αβδελά - Ρίκα Μπενβένιστε, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990, σ. 151.

76. Βασιλική Ρόκου, *Θεωρία Λαογραφίας*, Γιάννινα 1999, σ. 15.

77. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σ. 107.

78. Στάθης Δαμιανάκος, *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, *ό.π.*, σ. 28.

τον Στ. Δαμιανάκο, του διπολισμού, για να υπηρετήσει τη θεωρία της συνέχειας.

Η κριτική του Στ. Δαμιανάκου έρχεται κοντά στην άποψη του M. Herzfeld. Ο πρώτος, βεβαίως, επισημαίνει την απουσία του διπολισμού από το ερμηνευτικό σχήμα του Ν. Πολίτη, ενώ ο δεύτερος προσφεύγει στην εφαρμογή του διπολισμού για την κατανόηση του Ν. Πολίτη και της εποχής του.

Και οι δύο αξιοποιούν τον ορισμό του Ν. Πολίτη για τη Λαογραφία και το διάγραμμα του για τη συλλογή λαογραφικής ύλης, ώστε να στοιχειοθετήσουν τον θεωρητικό και μεθοδολογικό προσανατολισμό του Ν. Πολίτη, μολονότι ο Στ. Δαμιανάκος αποδέχεται ότι *υπάρχουν στοιχεία, σε σπερματική διατύπωση ή εξυπακουόμενα, των νεότερων προσεγγίσεων*⁷⁹.

Ελέγχεται ο Ν. Πολίτης για τη δημιουργία μιας άχρονης Λαογραφίας, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα ιστορικά, πολιτικά και επιστημονικά συμφραζόμενα. Γράφει ο M. Herzfeld: *Το σχήμα του Πολίτη έστησε ένα πλαίσιο για το υλικό, προκαθορίζοντας εν μέρει τι θα συλλεγεί. Με την έννοια αυτή, εξελίχθηκε κάτι σαν αυτοεκπληρούμενη προφητεία*⁸⁰.

Κανείς δεν μπορεί να παραγνωρίσει το γεγονός ότι το διάγραμμα του Ν. Πολίτη επηρέασε τους μεταγενέστερους. Ωστόσο, χαρακτηρίζοντας το ως «αυτοεκπληρούμενη προφητεία» το θέτει εκτός ιστορικών πλαισίων και του αποδίδονται μεσσιανικά γνωρίσματα. Παρακάμπτεται το κρίσιμο σημείο για τη λειτουργία των θεωριών, μεθοδολογιών και τεχνικών, που αποτελούν επιτομή των συμφραζομένων, εκφράζοντας τις ιδεολογικές και πολιτικές αναζητήσεις⁸¹.

Έτσι, όλοι αγνοούν ότι το διάγραμμα του Ν. Πολίτη εξυπηρετεί όχι μόνο εθνικές σκοπιμότητες, τη συνέχεια δηλαδή, αλλά και τις συγκριτικές εθνολογικές ανησυχίες του. Μεταγενέστεροι συνάδελφοί του επισημαίνουν τη δράση του μέσα σ' ένα πλαίσιο ευρύτερο από το λαογραφικό, αλλά χρειάστηκε να περάσει καιρός για να γίνει πλήρως κατανοητή αυτή η διάσταση. Ο Γ. Μέγας, για παράδειγμα, αναγνωρίζει ότι ο ορισμός του Ν. Πολίτη για τη Λαογραφία στηρίζεται *επί πολλών γνώμων φιλολογικών και ανθρωπολογικών, κυριαρχουσών την εποχήν εκείνην*⁸², ενώ ο Δ. Λουκάτος επισημαίνει ότι *τόνισε την*

79. Στ. Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Πλέθρον, Αθήνα 2001, σ. 56.

80. M. Herzfeld, *όπ.*, σ. 198-9.

81. Stanley Barret, *Anthropology. A Student's Guide to Theory and Method*, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1996, σ. 68.

82. Γ. Α. Μέγας, *όπ.*, σ. 72.

ανάγκη της διεθνούς συγκριτικής μελέτης για την πιο ανθρωπολογική κατανόηση των εθίμων και δοξασιών του λαού⁸³.

Χρειάστηκε όμως, όπως προελέχθη, να περάσει πολύς καιρός, ώστε να αναδειχθεί αυτή η διάσταση, που είναι ισότιμη με τη λαογραφική, που δανείστηκε σε μεγάλο βαθμό από τη Γερμανία. Αυτό υποβαθμίζεται από την πλειοψηφία των αναφερομένων στον Ν. Πολίτη, είτε πρόκειται για τους προαναφερθέντες, οι οποίοι διεκδίκησαν μια πρωτογενή προσέγγιση, είτε για εκείνους που περιορίζονται σε αξιωματική επανάληψη των απόψεων αυτών.

Ως εκ τούτου, αφαιρείται το ανθρωπολογικό-εθνολογικό πλαίσιο της εποχής, που διετύπωνε παρόμοιες θεωρίες και χρησιμοποιούσε αντίστοιχες μεθόδους. Έτσι, ακόμη κι αν δεχτούμε απολύτως την ιδιοτέλεια του Ν. Πολίτη, λίγοι μπαίνουν στον κόπο να φωτίσουν τα τεκταινόμενα στον εξελικτική θεωρία της εποχής, με την οποία ο Ν. Πολίτης είχε εγκαθιδρύσει ένα σταθερό διάλογο⁸⁴.

Από την άλλη μεριά, υποβαθμίζεται το ιστορικό, πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο στην Ελλάδα, εντός του οποίου ο Ν. Πολίτης ανέπτυξε τις απόψεις του και τις δραστηριότητές του. Συχνά, η δράση του τοποθετείται στο πλαίσιο του εθνικισμού της εποχής. Ασφαλώς, η χρήση του όρου δημιουργεί συγχύσεις για τον τρόπο σκέψης του Ν. Πολίτη. Υπήρξε υποστηρικτής της πολιτικής αναγέννησης του έθνους-κράτους και γι' αυτόν τον λόγο υποστήριξε τον φιλελευθερισμό του Χαρ. Τρικούπη, χωρίς να απεμπολήσει την αξιοπρέπειά του⁸⁵.

Ασφαλώς, η προσφυγή του Γ. Βουραζάκη στην έννοια της φαντασιακής κοινότητας, για να ταυτίσει τις *μεταφυσικές, μεσσιανικές προσδοκίες της μεταβυζαντινής Ορθοδοξίας(...)* με τις *εγκοσμιοποιημένες επιδιώξεις του ελληνικού αλυστρωτικού εθνικισμού*⁸⁶, εντάσσεται στην οπτική του Μ. Herzfeld και είναι μέρος της τριμερούς αντίληψης για την ελληνική ιστορία.

Ωστόσο, ο Ν. Πολίτης εμφανίζεται πολυδιάστατος με αλληλοαναιρούμενες πλευρές, που είναι και το χαρακτηριστικό γνώρισμα της εποχής του. Η εντύπωση που δημιουργείται, είναι ότι ήταν συντηρητικός, εθνικιστικής, πατερνα-

83. Δημήτριος Σ. Λουκάτος, *Εισαγωγή στην ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σ. 67.

84. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *ό.π.*, σ. 103.

85. Στίλπων Κυριακίδης, «Ν. Γ. Πολίτης», *ό.π.*, σ. ιζ'.

86. Γεώργιος Βαρουζάκης, *ό.π.*, σ. 203-4.

λιστής. Αυτό ξεκινάει από το γεγονός ότι ο Ν. Πολίτης προσεγγίζεται με θεωρητικά και μεθοδολογικά σχήματα της εποχής των επιγόνων του, συχνά χρησιμοποιείται ως παραδειγματική περίπτωση για ένα αναστοχαστικό διάβασμα της εποχής του. Ωστόσο, η ανάγνωση είναι μερική και απομονώνεται η γερμανο-θρεμμένη λαογραφική πλευρά του, ενώ υποτιμούν την εθνολογική σκέψη του, αγνοώντας ότι ο Ν. Πολίτης είναι συνοδοιπόρος των πρωτοπόρων της εξελικτικής ανθρωπολογικής θεωρίας.

Υποπίπτουν αρκετοί μελετητές στο σφάλμα της αίστορικής ουσιαστικά προσέγγισης του Ν. Πολίτη, καθώς υποτιμάται το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο στο οποίο έδρασε. Είναι ο Ν. Πολίτης φιλελεύθερος⁸⁷, δημοκράτης⁸⁸ και πατριώτης⁸⁹, όπως ορίζονται οι έννοιες από την αστική ιδεολογία της εποχής του. Για όλα αυτά μιλάνε τα όσα είπε ο Ν. Πολίτης στις 13 Δεκεμβρίου 1873 στα Προτύλαια του Πανεπιστημίου ως ηγετικό στέλεχος του φοιτητικού κινήματος της εποχής του, που είχε σαφή αντιμοναρχική τοποθέτηση: *Η παρανομία έχει ανάγκην παρανομίαν, όπως στηριχθή. Αλλά πόθεν τοσούτον αρύεται η κυβέρνησις του βασιλέως θράσος προς καταπάτησιν των θεσμών και διατί τοσούτον ασυστόλως τας ελευθερίας ημών παραβιάζει; Ίσως διότι νομίζει ότι ουχί αρκούσα εγγύησις περί προστασίας των καταπατομένων ελευθεριών είναι η αντιπροσωπεία του Έθνους, ης δύναται να παραλύη την εξουσίαν, και ο πατριωτισμός των πολιτών, ον περιφρονεί*⁹⁰.

Τα βάζει ο Ν. Πολίτης με την κυβέρνηση του Επαμεινώνδα Δεληγιώργη και τον βασιλιά, κατηγορώντας τους για καταπάτηση των θεσμών του δημοκρατικού πολιτεύματος, μ' έναν τρόπο που αναδεικνύει τη βαθιά του προσήλωση στην έννοια της δημοκρατίας, ενώ η επιχειρηματολογία του, αν ήταν διατυπωμένη σε δημοτική γλώσσα, θα μπορούσε να συνδεθεί και να παρομοιαστεί με τα αιτήματα του φοιτητικού κινήματος στη δεκαετία του 1960, το οποίο προτάσσει ως βασική διεκδίκησή του τον σεβασμό του Συντάγματος και των δημοκρατικών θεσμών, των οποίων η προστασία ανατίθεται στους

87. *Μόνον πόθεν είχαν να υπηρετήσω την κυβέρνησιν υμών εν τω αναμορφωτικώ έργω της, εργαζόμενος όση μοι δύναμις προς βελτίωσιν των της εκπαιδεύσεως, γράφει σ' επιστολή που απευθύνει στον Χαρίλαο Τρικούπη παραιτούμενος από τη θέση του ως Γενικού Επιθεωρητή Δημοτικών Σχολείων. Βλ. Στίλπων Κυριακίδης, ό.π., σ. ιζ'.*

88. *Ό.π., σ. ιδ'.*

89. Δεν δίστασε να διακόψει τις σπουδές του, για να καταταγεί στον στρατό. *Ό.π., σ. ιε'.* M. Herzfeld, *ό.π., σ. 209.*

90. Απόσπασμα που αντλείται από το κείμενο του Δημήτρη Κατσαρή, «Η εξέχουσα παρουσία του Νικολάου Γ. Πολίτη κατά τη δεκαετία 1873-1883», *Λαογραφία* ΛΘ' (1998-2003), σ. 32.

ενεργούς πολίτες.

Έτσι, το να χαρακτηρίσει κανείς τον Ν. Πολίτη εθνικιστή είναι μέρος μιας διπολικά αναπτυσσόμενης επιστημονικής σκέψης, που δεν συνυπολογίζει τις αντιφατικότητες και τη ρευστότητα εκείνης της εποχής. Παραγνωρίζει τα όσα προσκομίζει ο Δ. Κατσαρής για την πολιτική του δράση στη Γερμανία κατά τη διάρκεια των σπουδών του. Ήταν υπέρμαχος της Δημοκρατικής Ανατολικής Ομοσπονδίας στο πνεύμα των ιδεών του Ρήγα Βελεστινλή και για τον σκοπό αυτό είχε στενή σχέση με τον γνωστό ριζοσπάστη πολιτικό Πανά⁹¹.

Ο Ν. Πολίτης είχε ευρύτερα ενδιαφέροντα και ήταν σταθερά προσανατολισμένος στις δημοκρατικές αρχές, γεγονός που επιβεβαιώνει το ότι δεν περιορίστηκε στη ρομαντική εκδοχή της γερμανικής Λαογραφίας, αλλά κατέστησε ισότιμο εταίρο στην επιστημονική του σκέψη και τον εξελικτική θεωρία του Διαφωτισμού.

Η προσήλωσή του στον ορθολογισμό αναδεικνύεται και από τις θέσεις του σε θρησκευτικά ζητήματα, όσο κι αν κατηγορείται για μεσσιανισμό. Αυτό το αποδέχεται και ο Μ. Herzfeld: *Στα θρησκευτικά ζητήματα ο Πολίτης είναι κάπως τολμηρότερος, ίσως γιατί είναι πιστός κυρίως στο ιδεώδες του «ελληνισμού» και όχι στην ορθόδοξη Εκκλησία*⁹².

Με άλλα λόγια, ο Μ. Herzfeld θεωρεί ότι ο Ν. Πολίτης πιστεύει, έστω και εν μέρει, σ' έναν τρόπο σκέψης, που είναι πέρα από την ορθόδοξη προσέγγιση. Αυτό σημαίνει ότι η σχέση του με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό δεν μπορεί να περιοριστεί στα όρια της συνέχειας, δεν είναι μορφολογική η σχέση του. Γίνεται ουσιαστική επικοινωνία, κάτι που έρχεται να ανασκευάσει την επιχειρηματολογία για τον μονοδιάστατο προσανατολισμό του Ν. Πολίτη στη συνέχεια.

Αντίθετα, η σχέση του με τα θρησκευτικά και εκκλησιαστικά ζητήματα απορρέει από τα δημοκρατικά του φρονήματα και την προσήλωσή του στον ορθολογισμό ως βασικό σύστημα σκέψης και ανάλυσης. Ενισχύεται η άποψη αυτή από τα όσα λέγει σε επιστολή του προς τον πρόεδρο του Συλλόγου κουρέων, που τον όρισαν εκπρόσωπό τους στην πρόταση για τον ορισμό της Κυριακής ως αργίας: *Αλλά ως προς μεν τον θρησκευτικόν σκοπόν νομίζω ότι δεν είναι καν χρεία συζητήσεως. Τα προς τον Θεόν καθήκοντα, διά να έχη αξίαν η εκπλήρωσις αυτών, πρέπει να κανονίξη η ελευθέρα και αβίαστος*

91. Δημήτριος Θ. Κατσαρής, *ό.π.*, σ. 36.

92. Μ. Herzfeld, *ό.π.*, σ. 202.

*συνείδησις του ανθρώπου*⁹³.

Από το απόσπασμα αυτό αναδύεται μια πολύ προχωρημένη σκέψη, που φαντάζει πολύ σύγχρονη. Έχει ο Ν. Πολίτης την τόλμη ως βαθύτατα δημοκράτης και ορθολογιστής να αναφέρεται στη ελευθερία της συνείδησης. Αυτό γίνεται, γιατί είναι ένας διανοούμενος, που εκφράζει την εποχή του με όλες τις αντιφάσεις που τη διατρέχουν. Είναι ένας άνθρωπος που συνέβαλε στην ανανέωση της δημοκρατικής ζωής στην Ελλάδα⁹⁴.

Από την άλλη μεριά, είναι επιστημονικά στην εμπροσθοφυλακή των αναζητήσεων, κάτι που έχει συσκοτιστεί. Έτσι, οι επίγονοί του στη Λαογραφία, αν θέλουν να τιμήσουν ουσιαστικά τη μνήμη του, οφείλουν να διαβάσουν ακόμη μια φορά τα γραπτά του και να μιμηθούν το παράδειγμά του, να συναντηθούν δημιουργικά με την ιστορική και ανθρωπολογική σκέψη.

Εν κατακλείδι

Ο Ν. Πολίτης είναι μια πολυπρισματική προσωπικότητα με ποικίλες και συχνά αλληλοσυγκρουόμενες πλευρές. Οι αποψεις του προσφέρονται για τεκμηρίωση συγκεκριμένων οπτικών, όταν στόχος είναι η προβολή των σύγχρονων θεωρητικών διαγκωνισμών και η εκκαθάριση του επιστημολογικού τοπίου στην εποχή του γράφοντος. Με τον τρόπο αυτό, όμως, αδικείται ο Ν. Πολίτης, που δεν μπορεί να χωρέσει σε ένα αυστηρό σχήμα. Ξεπερνάει τους στενούς επιστημονικούς χώρους και η παρουσία του είναι ορατή παντού.

Η κατανόηση του Ν. Πολίτη προϋποθέτει τη συνειδητοποίηση ότι σχετίζεται με τη διαμόρφωση της νεοελληνικής ιδεολογίας και τις αλληλοαναιρούμενες και αντιφατικές διαδρομές του νεοελληνικού Κράτους. Ο Ν. Πολίτης, τότε, μετασχηματίζεται σ' ένα «τρελοβάπορο», που συμβάλλει στην ιστορική πορεία του νεοελληνικού Κράτους. Παράλληλα, η συνεισφορά του στη διαμόρφωση της σκέψης των επιγόνων του έχει τα χαρακτηριστικά «τρελοβάπορου», καθώς διέπεται από ανεβοκατεβάσματα, αμφισβητήσεις, απορρίψεις, μιμήσεις. Παρά ταύτα, το «τρελοβάπορο» συνεχίζει την πορεία του και στον 21ο αιώνα.

93. Δημήτρης Θ. Κατσαρής. 2002. «Η Κυριακή αργία. Μια βαρυσήμαντη επιστολή του Νικολάου Γ. Πολίτη», στον τόμο: *Θνεία, όπ.*, σ. 315.

94. Ερατοσθένης Γ. Καίρωνος, *όπ.*, σ. 100.

SUMMARY

Evangelos Avdikos

N. G. Polites. The voyage of a “crazy boat” in the thought of his followers.

The aim of this paper is to explore the ways in which the views of Nikolaos Polites on Folkloristics, folk culture and modern Greek ideology were handled.

As a result, the views of folklorists, historians, anthropologists and philologists are studied concerning such issues as popular creation and folk song, his continuity and his relationship to the ancient Greek culture, his role as a thinker, the current issues of his time and his scientific identity.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ